

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland

Brandsma, M.

Citation

Brandsma, M. (2020, December 15). *Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/138644>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/138644> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Brandsma, M.

Title: Tussen twee dynastieën: Margaretha van Bourgondië, gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland

Issue date: 2020-12-15

Deel II: Thema's

II.1 Financiën

7. Een omvangrijke douarie

In de voorafgaande hoofdstukken is naar voren gekomen dat Margaretha's dynastieke loyaliteit in verschillende fasen van haar leven onder invloed van de politieke situatie verschoof. De vervolgvraag is in hoeverre zij als vorstelijke weduwe over de middelen beschikte om haar eigen spel te kunnen spelen.¹ In de late middeleeuwen schoten de inkomsten van vorsten in de Lage Landen stelselmatig tekort ten opzichte van hun uitgavenpatroon, waardoor zij gebukt gingen onder een structurele schuldenlast. De hertogen van Bourgondië vormden hierop een positieve uitzondering, hetgeen in hoge mate heeft bijgedragen aan hun succes.² Ook vorstelijke weduwen kampten met financiële tekorten. Margaretha van Bourgondië beschikte gedurende de 24 jaar van haar weduwschap over haar weduwgoed of douarie als bron van inkomsten. Deze inkomsten waren noodzakelijk om haar '... *haeren behoorlicken staet op te houden*', dat wil zeggen om haar vorstelijke levensstijl na de dood van haar echtgenoot te kunnen voortzetten.³ In dit hoofdstuk en de twee volgende komt de vraag aan de orde of Margaretha's inkomsten voldoende waren om haar levensstijl te financieren en in hoeverre deze haar de ruimte boden om zelfstandig te opereren.

Een middeleeuwse weduwe had recht op een deel van het bezit van haar overleden echtgenoot, het weduwgoed of de douarie, om in haar levensonderhoud te voorzien. Dit recht vond zijn oorsprong in een combinatie van traditionele Germaanse en Romeanse huwelijkse giftuitwisselingen. Het Germaanse *pretium nuptiale*, een gift van de echtgenoot aan zijn schoonouders, en de Romeanse *donatio propter nuptias*, een gift van de vader van de bruid aan zijn dochter, ontwikkelden zich geleidelijk tot een in het huwelijkscontract schriftelijk vastgelegde schenking van de echtgenoot aan zijn bruid, naast de bruidsschat die de bruid van haar ouders meekreeg. De douarie nam deels de functie over van de morgengave, die de echtgenoot na de huwelijksnacht aan zijn echtgenote gaf. Deze werd een vast onderdeel van het officiële, openbare huwelijk met wederzijdse instemming, dat door de kerkelijke autoriteiten werd gestimuleerd. Oorspronkelijk ging het om eigendom waarover de weduwe vrije beschikking had, en dat zij (met instemming van de vorst) desgewenst ook kon verkopen of wegschenken. In de loop van de tiende eeuw werd dit geleidelijk omgezet naar vruchtgebruik. Een weduwe behield de rechten op haar douarie levenslang, ook tijdens een eventueel tweede huwelijk, maar na haar dood vervielen deze aan de erfopvolgers van haar overleden echtgenoot. Volgens normatieve bronnen diende een douarie een derde tot de helft van het bezit van de echtgenoot te beslaan, in de vorm van één of meer leengoederen, roerend en onroerend goed, lijfrenten en andere bronnen van inkomsten.⁴ Vermoedelijk gold deze kwantitatieve norm niet voor vorstelijke douarieën.⁵

Naar de omvang en samenstelling van Henegouws-Hollandse grafelijke douarieën is weinig onderzoek verricht, met uitzondering van die van Johanna van Brabant als weduwe van Willem IV, respectievelijk door Bos-Rops aangaande het Hollandse en door Piérard

¹ De inhoud van dit hoofdstuk en het volgende is deels eerder gepubliceerd in: Brandsma, *Princely widows*.

² Stein, *Staten*, 86-122.

³ Van Mieris, *Charterboek IV*, 398-99.

⁴ De Bruin, *Levende schakel*; Godding, *Droit*, nr. 468-471; Guerra Medici, *Femmes*, 625-27; Lauranson-Rosaz, *Douaire*; Le Jan-Hennebicque, *Origines*.

⁵ Gaude-Ferragu, *Queenship*, 23-24.

aangaande het Henegouwse deel.⁶ Een vroeg voorbeeld van een Hollands grafelijk weduwgoed komt naar voren uit een document dat een overzicht biedt van de grafelijke inkomsten uit Holland en Zeeland aan het eind van de dertiende eeuw, gepubliceerd door Hugenholtz. Hierin wordt melding gemaakt van het *dowarium* van Machteld van Brabant (+1267). Dit document wekt de indruk dat haar douarie een bescheiden omvang had, slechts enkele procenten van de inkomsten die de graaf jaarlijks ontving uit zijn domeinen, maar een volledig beeld ontbreekt.⁷

Het was meer regel dan uitzondering dat de toezeggingen die aan een vorstin waren gedaan wat betreft haar douarie gedurende haar huwelijk en daarna werden gewijzigd en uitgebreid.⁸ Bij Johanna van Valois, echtgenote van graaf Willem III en een nicht van de Franse koning, maakten afspraken over de douarie deel uit van het huwelijkscontract. Haar inkomsten als weduwe waren afkomstig uit verschillende gebieden in Holland en Henegouwen. Ook in haar geval werden later nog inkomsten toegevoegd, onder andere door dochter Margaretha, echtgenote van keizer Lodewijk van Beieren, die na de dood van haar broer Willem IV in 1345 gravin van Henegouwen werd. Voor Johanna gold dat zij, naar Henegouws gebruik, recht had op inkomsten uit de helft van de tijdens haar huwelijk nieuw verworven gebieden.⁹

Piérard consteerte in 1956 al dat de hoeveelheid informatie die in diverse archieven beschikbaar is over de Henegouwse douarie van Margaretha van Bourgondië een grondig onderzoek mogelijk zou maken, maar een dergelijke studie is tot dusver niet verricht. In de literatuur is slechts gedeeltelijke informatie te vinden, een overzicht van de gehele douarie ontbreekt.¹⁰ Doel van dit hoofdstuk is daarom om eerst de samenstelling van de douarie in kaart te brengen, en vervolgens een inschatting te maken van de relatieve financiële omvang. De hierna volgende twee hoofdstukken zijn respectievelijk gewijd aan de inkomsten die de douarie genereerde en aan Margaretha's uitgavenpatroon in relatie tot haar inkomsten.

7.1 Huwelijkscontract

Bij het fameuze huwelijk van Margaretha van Bourgondië met Willem van Beieren in 1385 werd door de wederzijdse ouders vastgelegd op welke inkomsten Margaretha recht had indien haar echtgenoot eerder kwam te overlijden dan zij. Het ging om een bedrag van 12.000 Franse franken per jaar, of circa 16.000 lb,¹¹ waarvan de ene helft uit Henegouwen en de andere uit Holland en Zeeland diende te komen. Hiertoe werden de grafelijke inkomsten uit een groot aantal plaatsen aan Margaretha toegezegd.¹² Zij mocht deze

⁶ Bos-Rops, *Douarie*; Piérard, *Douaires*.

⁷ Hugenholtz, *Graafschappen*, 8, 14.

⁸ Dit geldt bijvoorbeeld voor Filippine van Luxemburg (+1311). Haar echtgenoot graaf Jan I van Henegouwen, vanaf 1299 tevens Jan II van Holland, breidde haar douarie verschillende malen uit (Piérard, *Douaires*, 35-41).

⁹ Mulder-Bakker, *Johanna van Valois*, 48; Piérard, *Douaires*, 42-47.

¹⁰ Piérard, *Douaires*, 52-58; Bos-Rops, *Geld*, 155.

¹¹ Ponden van 40 Vlaamse groten, koers (1389-90): Van Camp, *Hainaut*, 18. Geldbedragen zijn afgerond, en weergegeven in ponden van 40 groten (lb), tenzij anders vermeld. De Bourgondiërs gebruikten bij voorkeur een Franse munteenheid voor huwelijkscontracten (Armstrong, *Politique matrimoniale*, 330). Voor een algemene toelichting op de gebruikte methode voor omrekeningen in dit proefschrift zie Bijlage 2. Rekeningen liepen meestal van september tot september. Jaaraanduidingen hebben betrekking op het jaar waarover het grootste deel van een rekening ging.

¹² Uit Henegouwen moest 6.000 frank worden opgebracht vanuit Ath, Flobecq, Lessines, Ogy, Aisiel, Lanquesaint, Ellezelles, Chièvres en de bossen van Naast. Uit Holland moest 4.000 frank worden geleverd vanuit Haarlem, Alkmaar, Heemstede, Albrechtsberg, Tetrode, Schoorl, Hoorn, Spaarndam en Akersloot en

inkomsten door haar eigen ambtenaren laten innen, tot maximaal het toegezegde bedrag. Wanneer haar echtgenoot vóór diens vader zou komen te overlijden, en Margaretha diensgevolge geen gravin van Henegouwen-Holland werd, zou zij een lager bedrag ontvangen: 8.000 frank per jaar.¹³

Deze oorspronkelijk aan Margaretha toegezegde inkomsten waren niet afkomstig uit gebieden die traditioneel deel uitmaakten van grafelijke douarieën. In Henegouwen waren dit bijvoorbeeld Binche en le Quesnoy, en in Holland domeinen en kastelen die tot het eind van de veertiende eeuw hadden toebehoord aan de Blois-tak van de grafelijke familie, zoals Teilingen en Schoonhoven.¹⁴ Binche maakte in 1385 nog deel uit van de douarie van Johanna van Brabant, terwijl Teilingen en een aantal andere gebieden waren toegezegd aan Margaretha van Brieg, de toenmalige echtgenote van graaf Albrecht.¹⁵ Het was al eens voorgekomen dat hetzelfde gebied aan meerdere vorstelijke echtgenotes tegelijk werd toegezegd ('douarie op douarie'), maar Margaretha's ouders hadden dit waarschijnlijk niet geaccepteerd. Kort voor het huwelijk kwamen Bourgondische vertegenwoordigers de beoogde gebieden in Holland inspecteren, vermoedelijk om in te schatten of deze voldoende inkomsten zouden genereren. Zij werden gerustgesteld, het huwelijk kon doorgang vinden.¹⁶

7.2 Wijzigingen vóór 1417

Nog vóór het overlijden van haar echtgenoot in 1417 onderging Margaretha's douarie een aantal ingrijpende wijzigingen. Nadat de tweede echtgenote van graaf Albrecht, Margaretha van Kleef, in 1411 was overleden werd een deel van haar voormalige douarie toegezegd aan Margaretha van Bourgondië. In december 1411 schonk haar echtgenoot haar slot Teilingen met de bijbehorende ambten en dorpen, de stad Beverwijk, het baljuwschap en rentmeesterschap van Noordwijk met de bijbehorende ambten en dorpen en het baljuwschap Texel. Hij zegde haar alle inkomsten uit deze gebieden toe.¹⁷

Na een jarenlange strijd veroverde graaf Willem VI in 1412 het land van Arkel. In een overeenkomst uit 1407 had hij al de mogelijkheid vermeld dat hij het gebied als lijftocht aan zijn echtgenote zou overdragen. Toen hij in 1412 rechten verleende aan Gorinchem deed hij dit opnieuw. Op kerstavond van hetzelfde jaar deed Willem een uitgebreide toezegging aan zijn echtgenote, waarvan zowel de voormalige douarie van Margaretha van Kleef als het land van Arkel deel uitmaakten. Margaretha ontving de volgende Hollandse gebieden in lijftocht: het land van Arkel met Gorinchem en Leerdam, de heerlijkheid van de Leede, Schoonderwoerd, Haastrecht, slot Teilingen met de dorpen Voorhout, Lisse en

verschillende andere inkomstenbronnen in Kennemerland, West-Friesland, Vronen en Vronergeest. Uit Zeeland tenslotte moest 2.000 frank komen, te leveren vanuit Middelburg, Reimerswaal, Vlissingen, Arnemuiden, het land van Borssele, Zeeland Beoosterschelde en andere plaatsen. Wanneer dit niet voldoende zou opbrengen moest aanvulling komen vanuit Roeulx, Baudour en Naast in Henegouwen en de tolleren van Geervliet en Dordrecht in Holland.

¹³ Tóth-Ubbens, *Vorstenhuwelijk*; Bos-Rops e.a., *Holland bestuurd*, nr. 38, 39.

¹⁴ De Bloise gebieden waren in 1308 door graaf Willem III afgestaan aan zijn broer Jan van Henegouwen. Nadat diens kleinzoon Gwijde van Blois in 1397 kinderloos was overleden werden deze gebieden weer bij het graafschap Holland gevoegd. Tot de Bloise gebieden behoorden onder andere Texel en Vlieland, Wieringen, Beverwijk en Wijk aan Zee, Westzaan en Krommenie, Spaarnwoude, Katwoude, Nieuwenlande, Noordwijk, Teilingen, Schoonhoven, gebieden in Stolwijk en Haastrecht en Haarlemse markttollen. Het hof van de graven van Blois bevond zich in Schoonhoven (Janse, *Ridderschap*, 95; Schmidt-Ernsthausen, *Graven van Blois*, III-IV).

¹⁵ Smit, *Vorst*, 495.

¹⁶ Piérard, *Douaires*, 52, 208; Armstrong, *Politique matrimoniale*, 308.

¹⁷ N.A., AGH 51; Devillers, *Cartulaire III*, 507.

Hillegom, Bleiswijk, de vroomvisserij bij Leiden, Beverwijk en Wijk aan Zee, tol, sluis en visserij te Spaarndam, Noordwijk en Noordwijk aan Zee, Texel en Vlieland. In 1413 werd Wieringen hieraan toegevoegd. In 1416 tenslotte, een jaar voor zijn dood, voegde Willem bestuur en vruchtgebruik van Schoonhoven toe aan de douarie. Margaretha beloofde om alle rechten die haar echtgenoot aan Schoonhoven had verleend in ere te zullen houden.¹⁸

Twee dagen later, op 26 december 1412, droeg Willem naar Henegouws gebruik Margaretha's toekomstige Henegouwse douarie over aan een vertrouweling, Gérard de Ville, heer van Audregnies. Deze moest ervoor zorgen dat zij er haar leven lang de vruchten van zou plukken. Het ging daarbij niet in de eerste plaats om het bezit van land en goederen, maar om gezagsrechten en daarmee verbonden inkomsten, inclusief die uit de rechtspraak. Alleen de hoogste rechtspraak ('*ressort*') en de soevereiniteitsrechten over deze gebieden behield de graaf voor zichzelf en zijn opvolgers.¹⁹ Het betrof Le Quesnoy, met het grafelijk kasteel, de stad en het omringende land.²⁰ Het bij Le Quesnoy gelegen woud van Mormal viel erbuiten, maar Margaretha ontving wel het recht er 200 varkens te houden en er een hoeveelheid hout vandaan halen. Verder ging het om de stad Binche met het omliggende gebied (*prévôté*), om Morlanwelz, om de stad Ath met het omliggende gebied (*châtellenie*), en om stad en land van Baudour en Renaut-Folie.²¹

De nieuwe douarie verving de eerdere toezeggingen, al werd dit niet expliciet vermeld. Slechts enkele van de gebieden waarover Margaretha van haar echtgenoot de gezagsrechten ontving kwamen overeen met de oorspronkelijke uit het huwelijkscontract. Het ging niet alleen om wijzigingen, maar ook om uitbreiding. Volgens het huwelijkscontract zou Margaretha na het overlijden van Johanna van Brabant de rechten op Binche verkrijgen in plaats van Ath, maar nu werden inkomsten uit beide steden en het omringende gebied aan haar toegezegd. Na Mons en Valenciennes waren dit de belangrijkste steden van Henegouwen. Een ander essentieel verschil was dat niet meer aan een jaarlijks te ontvangen bedrag werd gerefereerd. Willem zegde zijn echtgenote alle grafelijke inkomsten uit de betreffende domeinen toe. Alleen de inkomsten uit bijzondere grafelijke belastingen, de zogenaamde *beden*, vielen erbuiten (zie hierover Bijlage 10).

De reden voor de diverse aanpassingen van de douarie werd niet geëxpliciteerd. Zoals gezegd zal de belangrijkste zijn geweest dat gebieden die traditioneel deel uitmaakten van de grafelijke douarie eerder niet aan Margaretha van Bourgondië konden worden toegezegd, omdat ze nog deel uitmaakten van die van haar voorgangers. De toezegging van het land van Arkel hing vermoedelijk samen met de gewoonte dat vrouwen recht hadden op een deel van de door hun echtgenoot tijdens het huwelijk nieuw verworven gebieden en inkomsten.

¹⁸ Van Mieris, *Charterboek IV*, 50-59, 217-219, 255, 387, 393-94; Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, 795; N.A., AGH 52, 54. Smit vermeldt nog een bezegeling door steden van Holland van een lijftocht voor Margaretha in de laatste maanden voor de dood van Willem VI. Vermoedelijk betreft dit Schoonhoven (Smit, *Dagvaarten Holland II*, 1, p. 4-5, S 16).

¹⁹ '*...humiers, fruis et pourfis des villes, chastiaux, maisons, terres, justices, hommaiges, seignouries, rentes, revenus, droitures et appartenances hormis tant seulement le ressort et souveraineté...*' (Devillers, *Cartulaire III*, 582-83).

²⁰ '*toute le justice, hommaiges, signourie haulte, moyenne et basse de le ville et prévosté*'. *Prévosté*: district. De provoost (*prévôt*) was de militair bevelhebber van het district (De Boer en Den Boer, *Rekeningen Le Quesnoy*, 14).

²¹ Devillers, *Cartulaire III*, 581-85; Piérard, *Douaires*, 209.

7.3 Inkomsten tijdens huwelijk

Vorstinnen beschikten vaak al tijdens hun huwelijk over aanzienlijke eigen inkomsten. Zij hadden, in tegenstelling tot wat meestal wordt aangenomen, vaak al de beschikking over domeinen die deel uitmaakten van hun toekomstige douarie terwijl hun echtgenoot nog leefde.²² Zo beschikte Margaretha van Kleef over domeinen in Kennemerland, die troepen leverden voor de oorlog van haar echtgenoot tegen de Friezen: '*mijnre vrouwen lude, die uter bailliuscip van Wijck ende van Noirtich tot Staveren lagen*'.²³

Margaretha van Bourgondië ontving vanaf 1386 een maandgeld voor haar eigen hofhouding. Aanvankelijk ging het om een bescheiden bedrag van 50 frank per maand. Nadat zij gravin van Henegouwen-Holland was geworden werd dit maandbedrag verhoogd.²⁴ Vanaf 1406 maakten Jacoba en Jan van Touraine deel uit van haar hofhouding. Vanaf 1410 ontving zij voor deze gezamenlijke hofhouding een jaarlijkse toelage van 12.000 Franse kronen, of circa 13.000 lb per jaar.²⁵ Daarnaast ontving zij vanaf 1416 een bedrag van 7.000 lb per jaar voor haar persoonlijke uitgaven en geschenken '*... an cledere, juwele, peerde, zadelrye ende anders, des sy behoeven ende haer gनुeegen soude wech te geven ...*'.²⁶ Om haar inkomsten en uitgaven te beheren beschikte ze over een eigen klerk van de kost.²⁷

In de laatste jaren van haar huwelijk beschikte Margaretha al over een aanzienlijk deel van haar latere douarie. Voor kasteel Teilingen, Noordwijk en Beverwijk gold dit vanaf 1411. Vanaf december 1412 genoot zij ook het vruchtgebruik van haar Henegouwse domeinen. De akte waarmee Willem deze ten behoeve van zijn echtgenote overdroeg aan de heer van Audregnies stipuleerde niet dat dit pas na zijn dood diende te gebeuren.²⁸ Ook bezat zij vanaf oktober 1413 het drossaardschap en rentmeesterschap van Gorinchem, het land van Arkel, Leerdam, het land van der Lede en Schoonrewoerd.²⁹ Van de kastelein van Bouchain ontving zij een termijnbedrag.³⁰

Het bovenstaande illustreert dat Margaretha al tijdens haar huwelijk over aanzienlijke eigen inkomsten beschikte. Zij was zelfs dusdanig kapitaalkrachtig dat zij leningen verstrekke aan haar echtgenoot en anderen. De inkomsten uit Gorinchem en omgeving

²² Canat, *Marguerite de Flandre*, 144; Sommé, *Isabelle*, 217-18. Margaretha van Beieren had haar douarie in bezit moeten krijgen toen haar echtgenoot nog leefde (Armstrong, *Politique matrimoniale*, 313).

²³ Scholtens, *Kennemerland*, 58, 62. Zie ook: Smit, *Vorst*, 150.

²⁴ Van Riemsdijk, *Tresorie*, 115, 156, 219; Devillers, *Cartulaire V*, 681, 685, 694, 695.

²⁵ Dit is de optelsom van een jaarrente van 6.000 Franse kronen uit Zeeland bewester Schelde en rentes van 1.200, 4.000 en twee keer 200 Franse kronen uit Henegouwen, in totaal 11.600 Franse kronen. Tegen een koers van 45 groten volgens de Hollandse muntordonnantie van 1411 maakt dit 13.050 pond van 40 groten (Van Riemsdijk, *Tresorie*, 220; Bos-Rops, *Geld*, 340). In 1413-1414 kwam zij met de tesorier een budget overeen van 323 Franse kronen per week voor een verblijf in Holland van 50 weken, in totaal dus 16.150 kronen. Tegen een koers van 45 groten (Muntordonnantie Holland 1414) maakt dit circa 18.000 pond van 40 groten (Van Riemsdijk, *Tresorie*, 220; Bos-Rops, *Geld*, 340-341). In 1416 werden de jaarlijkse uitgaven zelfs begroot op 45.000 franken, waarvan 15.000 uit Henegouwen en 30.000 uit Holland-Zeeland moest worden opgebracht, dat wil zeggen rond de 40.000 lb (Van Riemsdijk, *Tresorie*, 221; Van Camp, *Hainaut*, 19). Dit enorme bedrag hing vermoedelijk samen met het feit dat Jacoba sinds een jaar als volwassen, getrouwde vrouw door het leven ging. Bovendien was Jan van Touraine in hetzelfde jaar kroonprins van Frankrijk geworden (Janse, *Jacoba*, 81-82).

²⁶ 6.000 Franse kronen (Van Riemsdijk, *Tresorie*, 221). Koers: Bos-Rops, *Geld*, 341; Van Camp, *Hainaut*, 19.

²⁷ Vanaf 1412 was dit Jan Canart (Devillers, *Cartulaire III*, 517, 530; Pinchart, *Comptes*, 18-35; Van Riemsdijk, *Tresorie*, 155, 165, 222).

²⁸ Janse, *Jacoba*, 74; Devillers, *Cartulaire III*, 581-85.

²⁹ Van Mieris, *Charterboek IV*, 258-59; Bruch, *Gorinchem*, 102.

³⁰ Devillers, *Cartulaire III*, 567: 50 Franse kronen voor een termijn van 3 maanden in 1413.

waren bedoeld om een schuld die Willem bij haar had te vereffenen. In 1406 leende zij 500 Franse kronen aan Walraven van Brederode, en in 1416 verklaarde de hertog van Silezië haar het tienvoudige schuldig te zijn.³¹

7.4 Wijzigingen na 1417

De samenstelling van de douarie na het overlijden van Margaretha's echtgenoot week opnieuw op een aantal punten af van de eerdere toezeggingen. Aan de ene kant waren er uitbreidingen. In oktober 1417 voegde Jacoba Flobecq en Lessines toe aan de Henegouwse douarie. Dit gebied in het noorden van Henegouwen was in het huwelijkscontract aan Margaretha toegezegd, maar niet door Willem aan haar geschonken. In maart 1418 volgde Sommelsdijk in Zeeland, niet als onderdeel van de douarie, maar als leen.³²

Maar er ontbrak ook een deel. Gorinchem en Leerdam maakten na de dood van haar echtgenoot geen deel meer uit van Margaretha's domeinen. Het deel van de heerlijkheid Arkel dat ten noorden van de Lek lag, met Haastrecht en Schoonhoven, behield zij wel.³³ De rest van het Land van Arkel, met Gorinchem en Leerdam, werd bij het verdrag van Woudrichem aan Jan van Beieren toegewezen.³⁴ Onduidelijk is of hier voor Margaretha enige compensatie tegenover stond, zoals in een dergelijke situatie gebruikelijk was.³⁵ Smit heeft gesuggereerd dat Schoonhoven, dat in 1416 aan Margaretha werd toegezegd, in de plaats van Gorinchem kwam. Dit strookt echter niet met een gelijktijdige akte van 15 augustus 1416, waarin Margaretha toezegde Ath, Binche, Schoonhoven, Gorinchem en Leerdam aan Jacoba te zullen overdragen, indien zijzelf zou hertrouwen.³⁶ Op dat moment maakten dus zowel Schoonhoven als Gorinchem deel uit van de toegezegde douarie. Wellicht waren de hiervoor genoemde toevoegingen aan de douarie door Jacoba na de dood van haar vader bedoeld als compensatie.

Mogelijk moeten ook de jaargelden die Jacoba in juni 1417, kort na de dood van graaf Willem VI, aan haar moeders inkomen toevoegde, in dit licht worden gezien. Het ging om 3.000 Franse franken uit Henegouwen en 6.000 Franse kronen uit Holland en Zeeland, een totaal bedrag van rond de 10.000 lb. De onderbouwing was dat Margaretha van de aan haar toegezegde douarie moeilijk haar staat kon ophouden.³⁷ Volgens Janse is het onwaarschijnlijk dat zo kort na Willems overlijden al duidelijk was dat Margaretha's inkomsten uit de aan haar toegekende domeinen te laag zouden zijn. Maar zoals gezegd had zij al meer dan dertig jaar haar eigen inkomsten, die in de laatste jaren voor het overlijden van haar echtgenoot grotendeels voortkwamen uit haar toekomstige douarie. Zij

³¹ Devillers, *Cartulaire III*, 260; Van Mieris, *Charterboek IV*, 364.

³² Devillers, *Cartulaire IV*, 103-05; Verkooren, *Inventaire 3-IV*, nr 9520; Van Mieris, *Charterboek IV*, 479-80.

³³ N.A., AGH 59; Kort, *Repertorium Arkel Haastrecht*, 161-62; Kort, *Repertorium Alblasserwaard*, 61-62.

³⁴ Bos-Rops e.a., *Holland Bestuurd*, nr. 47. Volgens Emck werd Jacoba in juni 1417 tot landsvrouwe van de stad Gorinchem en het land van Arkel gehuldigd, maar volgens Smit ontbreekt concrete informatie over de huldigingen in Holland in de zomer van 1417. In januari 1418 was Gorinchem in elk geval in bezit van Jacoba (Van Mieris, *Charterboek IV*, 518; Emck, *Gorinchem*, 20; Bruch, *Gorinchem*, 107; Smit, *Vorst*, 154-55. Zie ook Janse, *Jacoba*, 126-27.

³⁵ Dit gebeurde bijvoorbeeld in het verdrag waarmee de Arkelse oorlog werd beëindigd. De hertogin van Gelre stemde er mee in dat zij compensatie ontving uit andere goederen voor de burchten en steden die zij moest afstaan aan Willem van Arkel (Waale, *Arkelse oorlog*, 142-143).

³⁶ Smit, *Vorst*, 151, 209; N.A., AGH 53.

³⁷ De 3.000 frank uit Henegouwen moesten worden betaald uit de inkomsten van Mons en het baljuwschap Henegouwen (Devillers, *Cartulaire IV*, 81-82). Holland en Zeeland moesten elk 3.000 kronen bijeenbrengen vanuit diverse tollens en rentmeesterschappen (Van Mieris, *Charterboek IV*, 398-99, onjuist gedateerd; N.A., AGH 231, f 2r,v). Koersen: Bos-Rops, *Geld*, 342; Van Camp, *Hainaut*, 19.

zal dus, door haar jarenlange ervaring met eigen inkomsten, en bijgestaan door ervaren klerken en raadsheren, goed in staat zijn geweest om een inschatting te maken van het inkomensniveau dat haar douarie genereerde en welke inkomsten zij nodig had om haar levensstijl te kunnen bekostigen. Janses veronderstelling dat het initiatief voor deze ruimhartige schenking vermoedelijk van Margaretha zelf is uitgegaan lijkt me daarom terecht.³⁸

Het deel van het land van Arkel dat aan Jan van Beieren was overgedaan ging na diens dood in 1425 naar zijn weduwe, Elizabeth van Görlitz. Na de dood van Jan van Brabant in 1427 lijkt Margaretha dit te hebben betwist.³⁹ Maar Gorinchem is nooit terug in haar bezit gekomen. Hiervoor is al aan de orde gekomen dat zij Schoonhoven in 1428 tijdelijk moest afstaan aan Filips de Goede. Het Zeeuwse Sommeldijk heeft zij in 1430 zelf van de hand gedaan. Eerst schonk zij land dat bedijkt moest worden aan twee vertrouwelingen, Floris van Haamstede en Guy van Barbençon. Kort daarop verkocht zij heel Sommeldijk aan Floris van Borssele.⁴⁰ Afgezien hiervan is het territoriale deel van Margaretha's douarie tot aan haar dood intact gebleven.

7.5 Erkenningen

Margaretha's douarie werd door de opeenvolgende machthebbers in Henegouwen, Holland en Zeeland waarmee zij te maken kreeg steeds erkend. De akte waarmee Willem VI in december 1412 de douarie van zijn echtgenote aanpaste werd mede bezegeld door Jacoba, Jan van Touraine, Jan van Beieren en Hollandse en Zeeuwse edelen en steden.⁴¹ In één van de eerste oorkonden die Jacoba als volwassen erfdochter deed uitgaan bevestigde zij de aangepaste Henegouwse douarie van haar moeder en de overdracht hiervan aan de heer van Audregnies. In dezelfde maand, augustus 1415, verklaarden Jacoba en Jan van Touraine dat zij, wanneer zij gezamenlijk aan het hoofd van het graafschap zouden staan, al Margaretha's rechten zouden respecteren.⁴²

Enkele dagen na het overlijden van graaf Willem VI op 31 mei 1417 erkende Jacoba opnieuw de Henegouwse douarie van haar moeder, nu als gravin.⁴³ Op 27 januari 1418 verscheen Margaretha met haar dochter voor schout en schepenen van Den Haag voor de bevestiging van de onderlinge verdeling van de nalatenschap van haar echtgenoot. Margaretha's deel bestond uit haar douarie en de toegezegde lijfrenten, vrij van schulden. Ook mocht zij haar persoonlijke eigendommen zoals kleding, juwelen en paarden behouden. De grafelijke schulden kwamen voor rekening van Jacoba, die ook recht had op eventuele tegoeden. De rechter bevestigde dit met een vredeban. De verdeling werd op dezelfde dag bevestigd door een aantal vooraanstaande Henegouwse, Hollandse en Zeeuwse edelen.⁴⁴ Of het gebruikelijk was dat de grafelijke nalatenschap op deze manier

³⁸ Janse, *Jacoba*, 110-111.

³⁹ Janse, *Jacoba*, 301 en 389, nt 37; Van Mieris, *Charterboek IV*, 905-906.

⁴⁰ Voor deze laatste handeling verzocht Margaretha Jacoba en ruwaard Filips van Bourgondië om bevestiging. Filips bevestigde de verkoop nog dezelfde week en Jacoba een half jaar later (N.A., AGH 59, f29v-30r, f32v; Van Mieris, *Charterboek IV*, 981, 983-84, 993).

⁴¹ Dit duurde tot in 1415 (Prevenier en Smit, *Dagvaarten Holland I*, 2, 465 nr. 795)

⁴² Janse, *Jacoba*, 82; Devillers, *Cartulaire IV*, 42-45; Bos-Rops e.a., *Holland bestuurd*, nr. 43.

⁴³ Piérard, *Douaires*, 57.

⁴⁴ Margaretha en Jacoba verschenen beiden voor de rechtbank met een door henzelf gekozen voogd. Voor Margaretha was dit de heer van Wassenaar, burggraaf van Leiden (N.A., AGH 55). Vredeban: een plechtige handeling van de rechter, waarbij hij een eigenaar uit en een nieuwe eigenaar in het goed 'bant', en vervolgens daarover vrede gebiedt (MNW). Devillers, *Cartulaire IV*, 701. Voor de datering in 1418 zie Janse, *Jacoba*, 367, nt 20.

werd afgehandeld is onduidelijk. Wel komt uit de literatuur naar voren dat vorstelijke weduwen door middel van een openbaar ritueel afstand deden van de schulden van hun echtgenoot. Margaretha van Kleef liep hiertoe in geleende kleding voor de lijkkest van haar overleden echtgenoot uit, terwijl ze een graanhalm van zich afwierp.⁴⁵ Margaretha van Bourgondië lijkt enkele jaren later te hebben gekozen voor een modernere benadering. Ze liet niets aan het toeval over, en zorgde ervoor dat ook Jacoba's tweede echtgenoot, Jan van Brabant, kort voor hun huwelijk in maart 1418 de gehele douarie erkende. Hij beloofde zich aan alle toezeggingen te zullen houden en Margaretha geen strobreed in de weg te zullen leggen.⁴⁶ Ook Filips de Goede erkende, nadat hij de heerschappij had overgenomen, de diverse onderdelen van de douarie.⁴⁷

7.6 Omvang

Na Margaretha's overlijden in 1441 legden vertegenwoordigers van Texel een eed van trouw af aan Filips de Goede. Die van Wieringen, Beverwijk, Wijk aan Zee, Westzaan, Krommenie, Nieuwland en Spaarnwoude deden hetzelfde. Kort daarna bevestigde de graaf de privileges van Schoonhoven.⁴⁸ Dit illustreert dat gebieden die deel uitmaakten van een douarie in zekere zin 'vervreemd' waren. Ze maakten in verschillende opzichten tijdelijk geen deel uit van de grafelijke domeinen. Grafelijke weduwen werden gehuldigd in steden die deel uitmaakten van hun douarie, konden privileges verlenen, en ontvingen domeininkomsten die anders zouden zijn toegekomen aan de graaf.⁴⁹ Dit blijkt ook uit een aantekening in de rekening van Noord-Holland van 1434 over een landsheerlijk viswater. Bij '*een vroen van de oude vrouwe van Hollant*' staat vermeld dat dit 'na de dood van mevrouw aan het domein van meneer zal worden toegevoegd'.⁵⁰

Wat was nu de omvang van zo'n grafelijke douarie? De belangrijkste domeinen die deel uitmaakten van die van Margaretha zijn weergegeven op de kaarten in Bijlage 3 en 4. Een blik hierop toont al aan dat de douarie omvangrijk was, zij het vooral in Holland behoorlijk versnipperd. Van de demografische omvang van de douarie ten opzichte van die van de graafschappen als geheel kan op basis van haardtellingen een schatting worden gemaakt. Dergelijke tellingen waren gericht op de binnenlandse verhoudingen en vormden de basis voor buitengewone grafelijke belastingen, de *beden*. Voor Henegouwen zijn ze gepubliceerd door Arnould.⁵¹ Het beeld dat uit deze gegevens naar voren komt is niet volledig, omdat bijvoorbeeld de steden buiten de telling bleven. Hun bijdrage aan grafelijke *beden* werd bepaald door onderhandelingen. De cijfers kunnen echter wel worden gebruikt om een ruwe indicatie te verkrijgen van het relatieve aantal inwoners in de douarie.

Gedurende Margaretha's weduwschap vond in Henegouwen twee keer een haardtelling plaats, in 1424 en in 1440-44.⁵² Uit de gegevens van deze tellingen kan worden afgeleid dat

⁴⁵ Bos-Rops, *Geld*, 82.

⁴⁶ Devillers, *Cartulaire IV*, 147; Van Mieris, *Charterboek IV*, 472.

⁴⁷ Zie hierover paragraaf 5.5.

⁴⁸ Lombarts e.a., *Memorialen Rosa V*, nr. 511, 513, 527, 536.

⁴⁹ Van Riemsdijk, *Tresorie*, 218. Margaretha van Kleef werd in 1403 gehuldigd in Schoonhoven, dus nog tijdens het laatste levensjaar van haar echtgenoot, graaf Albrecht (Peters, *Die Haghe*, 127-128). Margaretha van York hield in 1478 een bijde intocht in Brielle, dat deel uitmaakte van haar douarie (Damen, *Charity*).

⁵⁰ '*Soit apres le trespas de ma dicte dame appliqué au demaine de monseigneur*' (N.A., Rek.rek 267).

⁵¹ Arnould, *Dénombrements*.

⁵² In 1440 vroeg de kastelein van Ath Margaretha om toestemming voor de telling (Arnould, *Dénombrements*, 216).

de belangrijkste gebieden die behoorden tot haar douarie samen ruim 40% van de belasting betalende huishoudens van het graafschap Henegouwen omvatten. Dit hoge percentage is vooral toe te schrijven aan het gebied rondom Ath, dat met 116 dorpen bijna een derde van alle haarden huisvestte (zie Bijlage 5).

Dit percentage wordt bevestigd door een ander document, dat eveneens is gepubliceerd door Arnould. Het heeft betrekking op de jaaropbrengst van de vorstelijke domeinen. In 1445 maakte de rekenkamer in Lille op verzoek van Filips de Goede een inschatting van zijn inkomsten uit diverse vorstendommen. De inkomsten uit Henegouwen zijn uitgesplitst per gebied. Op basis van dit document kan worden berekend dat 34% van de bruto domeininkomsten die de vorst ontving uit Henegouwen afkomstig was uit onderdelen van Margaretha's voormalige douarie. Dit is een wat lager percentage dan het aandeel dat voortkomt uit de haardtellingen. Aangezien het eerste samenhangt met de buitengewone en het tweede met de reguliere belastingen, en zoals gezegd de steden buiten de haardtellingen vielen, is het niet verwonderlijk dat beide percentages niet exact overeen komen. De orde van grootte is echter vergelijkbaar (zie Bijlage 5).

In het hiervoor genoemde document zijn de inkomsten uit Holland en Zeeland niet uitgesplitst, maar als één geheel opgenomen. Het kan daarom niet worden gebruikt om de relatieve omvang van de Hollandse douarie te bepalen. Wel zijn ook met betrekking tot Holland gegevens van haardtellingen bewaard gebleven, zij het van enkele decennia na Margaretha's dood, uit 1494 en 1514. Deze zijn gepubliceerd door Fruin. De *Enquete* van 1494 vermeldt daarnaast het aantal woningen dat werd opgegeven bij een eerdere telling, in 1477.⁵³ Absolute bevolkingsaantallen kunnen in een periode van ruim 60 jaar zijn veranderd, maar er is geen aanleiding om te veronderstellen dat de bevolkingsdichtheid binnen de domeinen van de voormalige douarie in deze periode significant is veranderd ten opzichte van die in de rest van het graafschap. Toch geven ook in dit geval de cijfers slechts een ruwe indicatie van de omvang van de douarie. Aan de Hollandse haardtellingen deden alleen steden en dorpen mee die bijdroegen aan de bede. Een aantal gebieden viel erbuiten, zoals het oostelijk grensgebied van Holland en een aanzienlijk deel van de Zuid-Hollandse eilanden.⁵⁴ Omdat de *Informacie* van 1514 een groter gebied dekt dan de *Enquete* van 1494 heb ik de informatie hieruit ook geanalyseerd. De uitkomsten zijn identiek. Uitgaande van de gegevens over de jaren 1477-1514 maakte circa 12% van de huishoudens in Holland deel uit van Margaretha's domeinen (bijlage 6). Gezien de onvolledige dekking was de relatieve demografische omvang van haar douarie in werkelijkheid vermoedelijk kleiner dan deze gegevens suggereren.

Ook voor Holland is een tweede bron van informatie beschikbaar: de bijdragen die vanuit Margaretha's domeinen werden verwacht aan de grafelijke bedden. Voor de periode 1428-38 zijn deze gepubliceerd door Bos-Rops.⁵⁵ Het percentage dat hieruit voortkomt is met 11% vrijwel gelijk aan dat van de haardtellingen (bijlage 6). Dit is niet verbazingwekkend, aangezien de zetting van de bedden grotendeels op de haardtellingen was gebaseerd.

⁵³ Fruin, *Enquete*; Naber, *Terugblik*.

⁵⁴ Naber, *Terugblik*, 3-5; Ook Zeeland viel erbuiten (Fruin, *Informacie*, VI-VII).

⁵⁵ Bos-Rops, *Geld*, 368. Voor een toelichting over de bijdrage aan bijzondere belastingen (beden) vanuit de douarie: zie Bijlage 9.

Conclusie

De samenstelling van de douarie van Margaretha van Bourgondië zoals die door haar ouders en schoonouders was vastgelegd in het huwelijkscontract werd tijdens en na haar huwelijk meerdere malen aangepast en uitgebreid, respectievelijk door haar echtgenoot en door haar dochter. Dit was niet uitzonderlijk en had meerdere redenen, naast het algemene argument dat zij 'haar staat moest kunnen ophouden'. Ten eerste waren bepaalde gebieden die gewoonlijk deel uitmaakten van de grafelijke douarie aanvankelijk nog aan haar voorgangsters toegezegd. Pas na hun overlijden kwamen deze beschikbaar voor de volgende douarie. Daarnaast was het volgens het middeleeuws gewoonterrecht gebruikelijk dat echtgenotes een deel van de inkomsten ontvingen uit tijdens hun huwelijk nieuw verworven gebieden. In dit geval gold dat voor het door Willem VI veroverde land van Arkel met de stad Gorinchem, dat hij aan zijn echtgenote toezegde. Uitbreidingen van de douarie na Willems overlijden waren vermoedelijk bedoeld als compensatie voor het feit dat een deel van deze domeinen toen aan Jan van Beieren werd toegewezen.

Bos-Rops constateerde met betrekking tot Johanna van Brabant dat haar jaargeld uit Holland bijzonder hoog was, hetgeen tot betalingsproblemen leidde. Zij veronderstelde dat daarom bij latere gravinnen de voorkeur werd gegeven aan inkomsten uit domeinen.⁵⁶ Aan Margaretha van Bourgondië werd uiteindelijk een combinatie van jaargelden en inkomsten uit domeinen toegezegd. Gezien de onzekerheid die aan beide vormen van inkomsten was verbonden was de achterliggende gedachte waarschijnlijk dat dit de grootste kans op een stabiel inkomen bood.

Margaretha beschikte als weduwe over een groot aantal gebieden in Henegouwen en Holland waaruit zij inkomsten ontving. In Holland waren deze van Texel in het noorden tot het Zeeuwse Sommelsdijk in het zuiden versnipperd, terwijl het in Henegouwen grotere aaneengesloten gebieden aan de randen van het graafschap betrof. Aan de hand van algemene financiële en demografische gegevens kan een inschatting worden gemaakt van de relatieve omvang van de douarie. Hieruit blijkt dat deze in Henegouwen circa een derde deel en in Holland circa een tiende deel van de financiële en/of demografische omvang van de vorstelijke domeinen vertegenwoordigde. De gebruikte gegevens bieden geen volledig beeld en moeten daarom met de nodige voorzichtigheid worden benaderd. Toch lijkt het, ook met een blik op de kaart, veilig om te concluderen dat Margaretha's domeinen een significant deel van beide graafschappen omvatten. In Henegouwen kwam dit zelfs in de buurt van het traditionele één derde deel dat volgens het middeleeuwse gewoonterrecht aan weduwen toekwam, al wordt meestal aangenomen dat deze norm voor vorstelijke douarieën niet gold.

⁵⁶ Bos-Rops, *Douarie*, 88.